

Ольга Матвійчук
магістрантка історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII ст.

Анотація. У статті аналізуються погляди на давню історію України у творах українських мислителів другої половини XVII – першої половини XVIII ст. Увагу звернуто на такі твори як «Хроніка з літописців стародавніх...» Феодосія Софоновича, Літописи Григорія Грабянки, Самійла Величка та інші.

Ключові слова: історія України, козацькі літописи, історіографічні джерела, козацтво.

Актуальність теми. Велику цінність в історичному плані являють козацько-старшинські літописи оскільки їх автори намагаються прослідкувати історію України від найдавніших часів до періоду написання їхніх праць. Їх сучасне осмислення необхідне для більш глибокого розуміння вітчизняного минулого.

Історіографія проблеми. Історичні твори українських авторів XVII – XVIII ст. привертали увагу дослідників. Їх аналізували Володимир Антонович, Михайло Грушевський. Провідними працями з історіографії історії України є роботи Михайла Марченка, Ярослава Калакури, Ярослав Дзири, Віктора Коцура та інших. Усе ж залишається потреба й новітнього їх осмислення.

Мета цієї публікації проаналізувати висвітлення давньої історії України в історіографічних працях кінця XVII - XVIII ст., зокрема у літописах та інших історичних творах.

Основна частина. У першу чергу звернемо увагу на твір Феодосія Софоновича «Хроніка з літописців стародавніх...». Він умовно поділяється на дві частини в хронологічному порядку. Перша частина літопису займає період від давньої історії Київської Русі до кінця XIII століття. Друга частина літопису охоплює хронологічний період від кінця XIII до кінця XVII століття. В першій частині твору описуються події, які стосуються головним чином історії Київської Русі а також після її розпаду окремих князівств. Саму ж Київську Русь, а також князівства які існували в період роздробленості Софонович іменує спільною назвою – Давньоруська держава. Українську державу яка виникла за козацьких часів автор літопису вважає прямою спадкоємицею Великоруської держави, причому як північної (московської), так і західної (української). Руський народ за ствердженнями Феодосія належить до східнослов'янської староруської гілки. Однак про спільне походження українців з росіянами автор літопису не зазначає.

Друга частина літопису розповідає про події які відбувалися приблизно на території північно-східної України, а також у цій частині літопису міститься багато матеріалу з історії Білорусі і Росії. Всі події які відбуваються в Україні завжди зв'язані в контексті з російськими. Наприклад приєднання Чернігово-Сіверських земель до Московського князівства. На сторінках даного літопису спостерігається думка автора до бажаного воз'єднання Українських та Білоруських земель до Росії (Великоросії) [1].

Набагато чіткіші проросійські настрої спостерігаються у «Синописі». Цей твір пронизаний ідеєю воз'єднання українських та великоруських земель. Українська історія повністю висвітлюється в контексті історії Росії. Росію автор твору називає спадкоємицею Київської Русі. Факт приєднання українських територій до Московської держави автор розглядає як повернення колишніх великоруських земель. Навіть хронологія твору містить певний ідеологічний підтекст – від найдавніших часів до царювання Олексія Михайловича, якого автор твору називає збирачем руських земель. Автор літопису возвеличує російське самодержавство, а споконвічним

володарем руських земель називає російського самодержавця, чим обґрунтовує його владу на українських землях.

Розпочинає виклад історії автор «Синопису» з початком виникнення народів. Виникнення всіх народів, зокрема і слов'янського літописець пов'язує з біблійним сюжетом. Слов'янський народ у «Синописі» названий слов'яно-російським. Походження даного народу літописець веде від Мосоха, який був сином Яфета, що в свою чергу був сином біблійного Ноя. Саме від Мосоха на думку літописця і пішла назва Москва. Походження етноніму «росіяни» автор трактує як скорочення від «розсіяні слов'яни». Історію Київської Русі автор трактує як об'єднання слов'янських племен з території України, Росії і Білорусі під правлінням київських князів. Києву автор приділяє особливу увагу у справі формування великоруської держави. Спустошення монголо-татарами Київської Русі автор називає трагедією руського народу. Подальші століття української історії описуються автором як героїчна боротьба руського народу проти татарської навали. Боротьба українців проти татарської а потім і турецької навали розглядається у спільному з російською історією контексті. Не дарма автор літопису перемогу у битві на Куліковому полі зазначає перемогою українського і російського народів.

В «Синописі» мало відомостей про виникнення і походження українського козацтва. Повстання козаків розглядаються як спроби до об'єднання українського і російського народів [2].

Більша частина літопису Грабянки містить відомості про національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Основною думкою яка простежується у літописі є розкриття і показ подій національно-визвольного руху українського народу проти польсько-шляхетського панування і воз'єднання України з Росією.

Історію походження українців та період існування Київської Русі Григорій Грабянка компілює з давньоруських літописів. Період перебування українських земель під владою Польщі автор літопису називає гнітом та

знущанням над руським народом. Літописець наводить докази порушення прав православного населення, утисків православної віри, а пізніше і порушення прав і привілеїв козаків. Таке систематичне довготривале порушення нормальних умов життя українців під керівництвом польських магнатів і шляхти стало каталізатором національно-визвольної війни 1648-1657 рр. У літописі детально описується перебіг подій під час цієї війни. Детальному аналізу Грисянки піддається кожна битва козаків. Особливу увагу автор літопису приділяє особі Богдана Хмельницького. Він звеличує його і описує як вправного політика, дипломата, керівника і воєначальника. Навіть коли якась битва не була переможною для Хмельницького ц військовому плані, він за свідченням автора завжди міг її зробити вигідною для себе у політичному плані. Після подій національно-визвольної війни основна увага автора спрямована на рішуче засудження виступів проти панівног класу суспільства - козацької старшини. Це не дивно, оскільки сам Грисянка належав до цього панівного класу [3].

Ще одним представном козацько-старшинського літописання був Самійло Величко. Його праця подає історію України в трьох томах, які розміщені в хронологічній послідовності. Перший том висвітлює події від початку національно-визвольної війни до 1600 р., другий том – найповніший, подає історичні факти від 1660-1700рр., в третьому томі мимохідь згадуються події 1720-1723 рр. В додаткові до першого тому також містяться документи в яких засвідчена історія козацтва до національно-визвольної війни. Неодноразово в літописі простежуються патріотичні впливи. Сам автор позиціонує себе як патріота своєї землі.

Самійло Величко возвеличує добу героїчних походів козацтва. В цьому історичному періоді автор літопису акцентує увагу на організаторських здібностях і військовому таланті Сагайдачного. Конашевича-Сагайдачного С. Величко називає гідним правителем. Особливе захоплення у автора літопису викликає здійснення П. Сагайдачним походу на Кафу, а також повернення Києву православної митрополії. Серед інших козацьких ватажків особливу

увагу Величка отримують Михайло Дорошенко та Тарас Трясило. Їх автор літопису називає борцями за права руського народу.

Події національно-визвольної війни багато в чому нагадують виклад подій з літопису Григорія Грабянки. Можна зробити припущення, що Величко доповнив перший том свого літопису фактами з іншого літопису. Друга частина літопису більш детально розповідає про добу руїни і її наслідки для української держави. Найбільш вражаючі факти очевидцем яких ймовірно і був літописець наводяться Самійлом про стан Правобережної України після так званого «великого згону» проведеного І. Самойловичем і після Турецької навали 1670-х років. Причому автор літопису не лише описує події, але й намагається дати їм оцінку, а також пояснити причини зубожіння Правобережжя, яке колись було ніби «квітучий рай» [4].

Головними соціальними прошарками XVII – XVIII ст. Величко зображує гетьманів, козацьку старшину та полковників. Проте на відміну від інших літописців свого часу Самійло велику увагу приділяє звичайному посполитому люду. В його літописі соціальна картина тогочасного суспільства складається не лише з заможних козацьких прошарків, але й з представників дрібного духовенства, ремісників, селян. Ще однією особливістю літопису Величка є визначення територіальних меж України та українського народу. На відміну від своїх сучасників у літописі Самійла Величка частіше звучить фраза український народ і рідше вживається фраза малоросійський чи козацький народ. Територіальні межі тогочасної України по обидва боки Дніпра літописець визначає від верхів'я Північного Дінця до верхів'їв Случі, Горині і Прип'яті із сходу на захід та від Чорного моря до верхів'я Дніпра з півдня на північ.

Окремо у Величка знаходиться Галичина під назвою, яка була поширеною в XVI – XVII століттях, Князівство Руське з найголовнішими містами - Львів, Галич та ін. Ці землі, разом з Волинню, він відокремлює від вище перелічених територій, хоча населення їх називає своїм народом.

Історію України Самійло Величко, на відміну від інших істориків XVII – XVIII століть, висвітлював не окремо, а в зв'язку з найголовнішими історичними подіями у Польщі, Угорщині, Росії, Валахії, Молдавії, Швеції, Криму, Туреччині і деяких західноєвропейських державах. Він намагався подати Українську історію на тлі світової історії і поставити минуле українського народу поруч з історією сусідніх народів і держав [5].

Важливими джерелами з історії України є й інші історіографічні праці XVIII століття. З поміж них «Коротке описання Малоросії», де описуються події від княжих часів до 1734 р. Цінність цього історичного джерела полягає в тому, що тут не простежується провіденціалізм чи возвеличення козацької старшини, погляд автора на події є більше об'єктивним аніж в козацько-старшинських літописах. Однак невелика доля суб'єктивізму полягає у надмірному возвеличенні російського самодержавства.

«Чернігівський літопис» хронологічно охоплює період з 1587 по 1725 рр. В основному він містить короткі відомості про тогочасні події. Зокрема початкова частина літопису повністю присвячена козацько-селянським повстанням кінця XVI – початку XVII ст. [6].

«Літопис Лизогуба» являє собою хронологічний опис подій що відбувалися в період з початку XV ст. до 1737 р. Більша частина подій описана Лизогубом що передували і відбувалися під час національно-визвольної війни повністю співпадають з літописом Самовидця [7].

«Коротке описання про козацький малоросійський народ» Петра Симоновського описує історію України від найдавніших часів до 1751 р. Найдавнішу історію України Петро Симоновський пов'язує з періодом часів написання ним твору. Насамперед походження козаків автор літопису прослідковує від давніх скіфів і хазарів [8].

Висновки. Історіографічні джерела кінця XVII – XVIII століття дають власне оригінальне трактування історії України. Деякі з дослідників розпочинають історію України від початку створення всесвіту і ведуть її до часу життя автора. Така манера викладу матеріалу характерна для козацько-

старшинських літописів. Окремі джерела акцентують увагу на певному періоді історії України, переважно на історії козацтва. Найбільш повно історія українського козацтва подається в жанрі історичного твору. Єдиним недоліком у висвітленні української історії в джерелах даного часу є суб'єктивізм авторів, хоч це можна назвати й власною думкою автора.

Джерела і література:

1. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. - К.: Наук. думка, 1992. – 336 с.
2. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К. : ВІПОЛ, Спецвипуск 2 : Синопис Київський / І. В. Жиленко. 2002. – 194 с.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. -: Вид-во «Знання» України, 1992. – 192 с.
4. Самійло Величко. Літопис (події 1648-1700 рр.) – Режим доступу до джерела. : <http://litopys.org.ua/velichko/vel07.htm>
5. Шевчук В.О. Самійло Величко та його літопис // Дорога в тисячу років – К., – 1990. – С. 45 – 57.
6. Чернігівський літопис за виданням М. Білозерського. / В. О. Замлинський., А. М. Іваненко // Архіви України. – 1989. – №5. – С. 56 – 74.
7. Південноруські літописи, відкриті і видані М. Білозерським. – Т.1. – Київ, 1856. – с. 45-106.
8. Симоновський Петро. Коротке описання про козацький малоросійський народ і про військові його справи. / Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских. – М.: В Университетской Типографии, 1847. – 324 с.